

AMEA

Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı, 2019, № 1
Səhifə: 196-201

ISSN: 2663-4406

Nərimn Cahangirova*

ARTUR RUDOLFOVIÇ ZİFELD-SİMUMYAQI

Artur Rudolfoviç Zifeld-Simulyaqi əslən türk olmasa da türkologiyanın inkişafında mühüm xidmətləri olan, Şumer-türk əlaqələrinin ilk tədqiqatçısı kimi tanınan dəyərli elm xadimlərindən biridir.

Azərbaycan Tədqiq və Tətəbbü (Araşdırma) Cəmiyyətinin sədr müavini, həqiqi üzvü və elmi katibi, SSRİ EA-ın Azərbaycan filialının Tarix, Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun direktoru, daha sonra Dil və Ədəbiyyat İnstitutunun, Xarici dillər və Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru kimi fəaliyyət göstərən Zifeld Simulyaqi türkünümlü fəaliyyətinə, siyasi görüşlərinə görə repressiyaya məruz qalmış və sürgündə vəfat etmişdir.

Repressiya illərində Bakıda yaşayan dilçilər arasında ən məşhuru və qeyri-adi şəxsiyyəti ilə seçilən milliyyətə eston olan Artur Rudolfoviç Zifeld-Simulyaqi idi. Onun məsləkdəşlərinin türk dilinin konkret məsələlərinə həsr olunmuş araşdırmaları müxtəlif səviyyələrdə öz əhəmiyyətini saxlasa da, Zifeld-Simulyaqinin böyük ümumiləşdirmələri və global mühakimələri perspektivsiz qaldı. Lakin hər halda o, Azərbaycanın elmi, ictimai həyatında və mütəxəssislərin hazırlanmasında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Bu yazıda onun 22326 №-li arxiv materialından istifadə edilmişdir.

Artur Rudolfoviç Zifeld (soyadının ikinci hissəsini sonradan götürüb) 1889-cu ildə Reveldə (Tallin) doğulmuşdur. Onun gəncliyi Odessada keçmiş, öz ifadəsinə görə Novorossiysk Universitetində "1912-ci ildə tarix-filologiya fakültəsində kurs keçmişdir". Onun universitet diplomunun olub-olmaması məlum deyil, hərçənd sovet dövründə Zifeld-Simulyaqi professor dərəcəsi daşırırdı. Lakin o, Odessada, əsasən, gizli inqilabi fəaliyyətlə məşğul olmuş, özünü etiraf etdiyi kimi, siyasi görüşləri dəfələrlə dəyişmişdir. 1906-cı ildə eserlər partiyasına daxil olmuş, 1907-ci ildə "xalq sosialistləri" (sağ eserlər partiyası) partiyasına keçmiş, lakin 1908-ci ildə onlardan ayrılaraq, əjdəcə sol eserlərə yaxın olan "anarx-sosialistlər" partiyasının başına keçmişdir. 1912-ci ildə Zifeld-Simulyaqi təxribatçı kimi ifşa edilir, qeyri-qanuni fəaliyyətə keçir, daha sonra saxta pasportla Almaniyaya miqrasiya edir.

Bir il sonra pasportundakı aydın olmayan məsələlərə görə Zifeld-Simulyaqi Almaniyaadan çıxarılır və İsveçraya köçür, 1917-ci ilə qədər Sürixdə yaşayır. Onun sözlərinə görə, hələ Odessada olduğu müddətdə Q.V.Plexanovun əsərlərinin təsiri ilə sosial demokratların sırasına keçir və 1911-ci ildən özünü marksist adlandırır. İsveçraya köçdükdən sonra Artur Rudolfoviç menşevik partiyasının kiçik bir qrupuna başçılıq edən Plexanovla tanış olur və onları xarici bürosunun üzvünə çevirir. İ dünya müharibəsinin başlanması ilə müharibə fikirlərini dəstəkləyən Plexanovla əlaqələrini kəsir, onunla birlikdə işləməkdən imtina etmiş bolşeviklərlə münasibətlərini yaxşılaşdırmağa çalışır. Dövlət Dumasının ikinci çağırış deputatı A.Q.Zurabovla birlikdə 1914-cü ilin sonunda Sürixdə anti-müharibə mövqeyi tutan Birləşmiş Sosial-Demokrat İnternasionalistləri partiyasını yaradır: sonralar özü bu birləşməni "müxtəlif siyasi cərəyanların tör-töküntüsü, siyasi Nuh gəmisi" adlandırır.

1915-ci ildə o nəhayət ki, bolşevik partiyasına keçir, bu ildən onun partiyaya üzvlüyü rəsmi şəkildə hesablanmağa başlayır.

Lakin hələ emiqrant olduğu müddətdə Zifeld-Simulyaqi dilçilik ilə maraqlanmağa başlayır. Gənc inqilabçı o dövrdə elmdə geniş müzakirə obyektinə çevrilən fin-üqor, samayed, türk, monqol, tunqus-mancur (bəzən yapon və koreya dilləri də aid edilir) dillərinin böyük ural-altay ailəsində birləşməsinə təsdiq edən Ural-Altay hipotezi ilə maraqlanırdı. Müasir elm bu hipotezi daha fərqli formada təsdiq edir: ural (fin-üqor, samayed) və altay (türk, monqol, tunqus-mancur, koreya, yapon) dilləri hind-avropa və digərləri ilə birlikdə qiğant makroailənin üzvü hesab edilir, lakin ayrıca Ural-Altay ailəsinə qəbul etmir. Lakin XX əsrin 10-30-cu illərində bu hipotezi nə sübut etmək, nə də təkzib etmək mümkünsüz idi, çünki bir çox ural və altay dilləri tam öyrənilməmişdi. Odessada olarkən böyük lingvist A.V.Tomsonun mühazirələrinə qulaq asma ehtimalı olsa da, lingvistik hazırlığı yaxşı olan bu gənc tədqiqatçı problemin çətinliyini özü də dark etmədən siyasi mübarizələrdən boş qalan zamanlarında güclü hipotezlər hazırlamışdı. O, şumerlərə aid olan hər hansı materialı, hətta ikinci, üçüncü öləndə olsa da, istifadə etməkdən qorxmurdu.

1916-cı ildə Artur Rudolfoviçin sonrakı həyatının bir çox məqamları müəyyənəldirən hadisə baş verdi. Lozanda III Millətlər birliyinə o jurnalist kimi iştrak edirdi (istintaq işində qeyd olunub). Rusiya nümayəndə heyətinə, sonralar emiqrant olan görkəmli türk alimi və siyasi xadimi Yusif Akçurın başçılıq edirdi. Bu dövrdə o, İstanbulda çıxan "Türk yurdu" jurnalına redaktorluq edirdi. Zifeld-Simulyaqi türklərlə şumerlərin əlaqəsindən bəhs edən məqaləsini o məktdə etdi və o yazı çap olundu. Beləliklə də, gənc entuziastın türköloqlarla olan əməkdaşlığı başladı.

S.N.Zemlyanonun "Müstəqil qəzet"də çap olunmuş məqaləsindən Zifeld-Simulyaqinin o dövrlərdə yaradıcılığını daha bir aspektinin mövcud olduğunu öyrəndik. Orada alman kəşfiyyatçılarının V.I.Leninin başçılıq etdiyi bolşeviklərin yaradıcılığına olan marağında bəhs edilir (əlbəttə bu o demək deyil ki, Lenin "alman cassus" dur). Məqalədə almanların İsveçə göndərdiyi səfir fon Remberq və onun katibi əslən eston olan Aleksandr Keskuladan da bəhs edilir. Sonra isə Zemlyano yazır: fon Remberq, Aleksandr Keskula və Lenin arasında vasitəçiliyi bolşeviklərin liderliyinə yaxın olan skandinav əsilli bolşevik Artur Zifeld yerinə yetirirdi. Keskula Zifeldi almanlardan aldığı pullarla təmin edir, o isə onları hiss olunmadan bolşevik partiyasının kassasına köçürürdü. Zifeld isə öz növbəsində Leninin davranışları və ətrafında baş verən hər bir şey haqqında Keskulanı xəbərdar edirdi.

İstintaq işində Leninin adı heç bir yerdə çəkilir. Bu ad yalnız onun bəraət zamanı meydana çıxır, Zifeld-Simulyaqinin Leninlə əməkdaşlığı müsbət arqument kimi xeyrinə istifadə edilir. Buradan aydın olur ki, Bakı bu əməkdaşlıqdan xəbərdar idi, ən azı Artur Rudolfoviçin özü çox şeyi danışmaqdan yayın bilməmişdi. Qeyd edək ki, bütün bu məsələlər Zifeld-Simulyaqinin 1938-ci ildəki həbsi ilə heç bir əlaqəsi yox idi və onun istintaq işində bu məsələlər ümumiyyətlə baxılmayıb.

Bu hekayədə heç də hər şey aydın deyil. Lakin bu insan haqqında bildiklərimizə əsasən onu professional kəşfiyyatçı kimi təsvir etmək çətindir. Xəyalpərəst, hər şeylə maraqlanan, lakin əslində qeyri-ciddi bir adam kimi o özü də bilmədən gizli fəaliyyətdə nə rol oynayırdısa, elmi fəaliyyətində də eyni rolə malik idi. Ola bilsin ki, həmyerlisi Keskulanın işinin əsl mahiyyətini dərk etmirdi. Yeri gəlmişkən, maraqlıdır ki, Zifeldin "skandinav əsilli" olması versiyası haradan yaranmışdır? Bu versiyanı öz qiymətini qaldırmaq üçün ələ özü ortaya atmışdı mı? Görünür, məhz bu cəhətlərinə görə sovet dövründə öz inqilabi keçmişinə və Leninlə yaxınlığına baxmayaraq, Zifeld-Simulyaqi xüsusi karyera quramamışdı.

1917-ci ildə V.I.Leninin gəldiyi ilk emiqrantların dalmca, tərkibində Artur Rudolfoviçin də olduğu ikinci qrupa Almaniya və İsveçə keçərək İsveçrədən Rusiyaya daxil oldu. Onun 1917-1923-cü illərdəki fəaliyyəti xüsusilə aktiv idi, lakin istintaq işində onların yalnız bəzi epizodları əks olunub: 1919-cu ildə Şimali Qafqazda Tonkonovun partizan dəstəsində dəyənmiş, 1920-ci ildə RSFSR-in o zamankı menşevik Gercutanının səfirliyində çalışıb.

AMEA

Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı, 2019, № 1

* Artur Rudolfoviç Zifeld-Simulyaqi haqqında olan bu mətn F.D.Aşnin, B.M.Apatov və D.M.Nasilovun birgə hazırladığı "Repressiya olunmuş türkologiya" kitabından filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Nərimn Cahangirova tərəfindən tərcümə edilmişdir.

1923-cü ildə Zifeld-Simulyaqi Bakıya işləməyə göndərilir. O burada 30-cu illərin əvvəlinə qədər yaşayır, sonra qısa müddətlik Tiflisdə köçür, 1935-ci ildə Bakıya qayıdır və həbs olunana qədər burada yaşayır. Bir müddət partiya işində işləyir, lakin 20-ci illərdən tamamilə elm sahəsinə keçir. 20-ci illərin sonu – 30-cu illərin əvvəlində Zifeld-Simulyaqi Azərbaycan Dövlət Universitetində və Azərbaycan Tədqiq və Təəbbüb (Araşdırma) Camiiyyətində işləyir. Bakıya qayıtdıqdan sonra onun əsas iş yeri SSRİ EA-nın Azərbaycan filialı oldu. Belə ki 1935-1937-ci illərdə Dil və Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru olmuş, 1937-ci ildə qısa bir müddətə birləşdirilmiş Tarix, Dil və Ədəbiyyat İnstitutuna rəhbərlik etmiş, eyni vaxtda həmçinin filialın prezidiumunun üzvü və onun əsas mətbu orqanı olan "Xəbərlər" in baş redaktoru olmuşdur.

Zifeld-Simulyaqi Bakıda inqilabı keçmiş, geniş biliyə malik olmasa da elmə bağlılığı sayəsində böyük nüfuzlu malik idi. Lakin müasir oxucularına onun fəaliyyəti kifayət qədər qəribə təəssürat oyadacaq. Ural-altay ailəsi ideyasını müdafiə edən alim sonradan o dövrdə böyük nüfuzu olan və akademik N.Y. Marr tərəfindən dəfərlə irəli sürülən "Dilin yeni tədrisi"nin təsiri altına düşdü. Bu təhsil üsulunu qəbul edən bakılı professor təkcə Marr tədqiq etmirdi, həm də onunla rəqabət etməyə cəhd göstərirdi, özünükülsərdirdiyi, Marrın inkar etdiyi Altay-Azərbaycan ərazisində yaşayan bütün ural-estonlan kimi onun üçün də vacib olan Ural-Altay konsepsiyası ilə birləşdirmişdi.

Nəticədə o, Ural-Altay dillərinin ailə deyil, içtəsadi xüsusiyyətlərinə görə birləşən "dillər federasiyası" olduğunu başa düşmüşdü. Ural-Altay dillərinə şumerlərdən latış dilinə qədər bir çoxunu və bəzi slavyan dillərinin aid edirdi: "Böyük ruslar əhəmiyyətli ölçüdə slavyanlaşmış Volqa finləri... Dunay bolqarları Volqa bulqarlarından (türklərindən) törəyənlərdir" O, hədsiz sayda dilləri əhatə edən material yığımışdı, amma onları A.V. Starçevskinin "Yüzdillik lüğət"i kimi əsassız qaynaqlardan əldə etmişdi.

Ümumiyyətlə, professorun əsərləri elmi diletantizmin nümunəsi hesab edilir. Bunu sübut etmək üçün əlavə şərh tələb etməyən bir nümunəyə diqqət edək: "Dağ çobanlarının birliklərinin fonetikasında ümumi olan çox şey var. Məsələn, İsvəçrə və Qafqaz dağlılarından damaqarxası boğaz səslərinin inkişafı, Hollandiyadan Yakutiyaya qədər Şimal regionlarının soyuqqañ xalqlarında uzun sətin inkişafı baxımından oxşarlıq var". Elm xadiminin öz prinsiplərinə qarşılıq gözlənməməsinə və fanatik şəkildə bağlılığını belə bir nümunə də sübut edir: 1927-ci ildə anadan olan yeganə qızına Uraltay adı vermişdi.

O, öz xəyallar dünyasında yaşayan, institutu idarə etmək kimi adi ictimai işlərə əhəmiyyət verməyən biri idi. Bu məsələyə bəzi istintaq işlərində bir çox şəxsin verdiyi eyni ifadələrə də təsədüf etdik. Zifeld-Simulyaqinin müavini Qulam Bağirov onun haqqında belə ifadə verir: "Yaxşı elm xadimi, pis rəhbər və təşkilatçı". SSRİ Elmlər Akademiyasının Azərbaycan Filialının (EAAF) partiya komitəsinin katibi S. Tevosov bildirir: "Biz birlik ki, təşkilatı işlərdə bacarırsızdır". Etnoqraf A.A. Klimov Zifeld-Simulyaqinin bəraətindən əvvəl verdiyi ifadədə qeyd edir: "İnsan kimi həssas xasiyyəti var idi, hər kəsə inanırdı, heç kimi incitmək istəmirdi. Rəhbər kimi zəif idi, elmə daha çox əhəmiyyət verirdi, İnstitutun ictimai işləri ilə ələ çox maraqlanmazdı. Bu işləri İnstitutun digər səlahiyyətli işçilərinə – H. Zeynallı və Q. Bağirova etibar edərdi".

Zifeld-Simulyaqini qeyri-türk əsilli bakılı professorlardan fərqləndirən əsas cəhət Azərbaycan dilini bilməsi və türk mədəniyyətinə olan marağı idi. Rus, yəhudi və erməni professorlar bu dili bilmir və işdən kənarında türk yoldaşları ilə ünsiyyətdə olmurdular. Artur Rudolfovici türk ziyallılarına yaxınlaşdırən əsas amil onun daima sədiq qaldığı ural-altay hipotezi idi; istintaq işində qeyd ediyi kimi o pantürkist olmasa da, ən azından türk pərəstişkari idi. İstintaq zamanı "inqilab əleyhinə" fəaliyyətini etiraf etməsə də, o zamana qədər artıq məhv edilmiş B. V. Çobanzadə, Q. S. Qubaydullin, V. Xulufu, H. Zeynallı, A. Tağızadə, X. S. Xocayev və başqaları ilə yaxın münasibətdə olduğunu inkar edə bilməmişdi. Çünki onlar da Zifeldin adını çəkmişdi. Onun həbsini vacib edən əsas sübutlardan biri Q. S. Qubaydullinin verdiyi ifadə olmuşdu, böyük ehtimalla, real əsasları olan bu ifadədə deyilir: "Heç bir insan birləşmə marksist-kommunist olmur. Şərq zəhmətkeşləri kommunizmə adətən bu şəkildə keçirlər: əvvəlcə o yerli-milliyətçi olur, sonra pantürkist, panturanist və nəhayət beynəlxalq

milətçi". 1924-cü ilə qədər Zifeld-Simulyaqi özünü pantürkist adlandırdı, bundan sonra pantürkizmə uzaqlaşdı. Ehtimal ki, 1924-cü ilə qədər o türk dillərinin qohumluğunu etiraf etməsini nəzərdə tuturdu, sonra isə N.Y. Marrın araşdırmalarının təsiri ilə öz baxış bucağını dəyişmişdi. Lakin istintaq onun sözlərini başqa şəkildə şərh etmişdi.

Ehtimal edilir ki, türk ailələri ilə yaxın əlaqəsi onun faciəli tale yaşamasına səbəb olmuşdu. Qeyd etdiyimiz kimi, 1937-1938-ci illər repressiyalırdan Azərbaycanada qeyri-türk əsilli ailələrə və peşəkarlara demək olar ki, az toxunurdular və ya heç toxunmurdular. Maraqlıdır ki, demək olar bütün hərblərliyin zərər gördüyü repressiya dalğasından sonra Tarix, Dil və Ədəbiyyat İnstitutuna artıq təqaüdə çıxmış, Azərbaycan dilini bilməyən suz etnoqraf – A.A. Klimov rəhbərlik edirdi. Zifeld-Simulyaqin isə türk ailələri qrupuna daxil idi...

Amma kütləvi həbslərin birinci hissəsinə düşmədi: 1937-ci ilin noyabrında, nə martında, nə iyunda ona toxunuldu. Lakin 1937-ci ilin yanvarında B. V. Çobanzadə və H. Zeynallının həbsindən sonra onun vəziyyəti pisləşməyə başladı. Hər ikisi onun rəhbər olduğu Dil və Ədəbiyyat İnstitutunda işləyir, Zeynallı isə institutun elmi katibi idi. Q. Bağirovun işinə SSRİ EA-nın Azərbaycan filialının partiya komitəsinin 1937-ci il 14 fevral tarixli iclas protokolu da tikilmişdir. Zifeld-Simulyaqi bu dövrdə hələ də partiya komitəsinin üzvü idi və digərləri ilə birlikdə iclasda partiya üzvlüyünə namizədlikdən xaric edilən müavin Qulam Bağirovun təqdim etdi. Lakin partiya komitəsinin digər üzvlərinin çıxışlarında artıq institut direktorunun özünün tənqid olunması hiss olunurdu. Onu "liberalizm" də, həmçinin institut işlərinin uzaqlaşmaqda, bunun isə "Zeynallının özbaşınalığı" ilə nəticələnməsinə günahlandırırıldı. Daha ciddi ittihamlar da üzə çıxmışdı. 1937-ci ilin yanvarında B. V. Çobanzadə və Q. Bağirov B. V. Çobanzadənin həbs olunduğu Kislodovskidə birlikdə istirahət edirdilər. Son hadisələrdən xəbərsiz olan Zifeld-Simulyaqi Kislodovskiyə Bağirova məktub yazır və məktubda Çobanzadəyə salam göndərir. Dindirmədə belə bir mənasız sual verilir: "Siz nə üçün Bağirova göndərdiyiniz məktubunuzda Çobanzadəyə salam göndərsiniz?" O dövrdə hələ bu məsələ inkişaf etməmişdi, hərçənd istintaqda Artur Rudolfovici bu məsələ ilə bağlı xəbərdar edəcəkdilər. Hələlik belə qeyd olundu ki: "Zifeldlə liberalizm var, biz onu düzəltməyə çalışırıq, əgər lazımsız gəlsə məsələni kəskin şəkildə qoyacağıq".

Təzliklə həbslər səbəbindən tərkibi ciddi şəkildə azalan iki humanitar institut birləşdirildi. Zifeld-Simulyaqi bir neçə ay birləşdirilmiş institutun direktoru oldu, lakin 1937-ci ilin sentyabrında məsələ kəskin şəkildə qoyuldu və onu həbs etmələrə də bu vəzifədən azad edilər. Həbs olunana qədər o filialda sadəcə olaraq "Qədim-Şərq tarixi üzrə professor-məsləhətçi" kimi fəaliyyət göstərirdi.

Daha sonra isə, 12493 №-li işdə başqa SSRİ EA-nın Azərbaycan filialına ziyan vermək adı altında yenisi açıldı. 1938-ci ilin fevral-aprel aylarında bu iş üzrə 4 nəfər həbs olundu: A.R. Zifeld-Simulyaqi, onun keçmiş müavini Q. Bağirov, institut rəhbərliyinə gələn İ. Həsənov və filialın ümumi elmi katibi, kimyaçı D.A.R. Kazımov. Onlardan içində ən birinci Artur Rudolfovici həbs olundu. 1938-ci ilin 1 fevralında.

Həmin vaxtda artıq 1937-ci ilin oktyabrında və 1938-ci ilin yanvarında güllələnməmiş bütün tanınmış və əməkdaşlarından onun üçün dəlillər toplanmışdı. Heç də hər kəs onu "təşkilatın üzvü" adlandırmasa da, əldə olan materiallar kifayət edirdi. Qeyd edək ki, professorun həbsi zamanı R. Xundovun istintaq işində bəhs edilən Azərbaycan NKVD-sinin rəhbərliyinə dəyişikliklər edildi. Xalq Komissarı kəmkəçisi vəzifəsinə yerinə yətirən B. Gerasimov o dövrdə Mir Cəfər Bağirovla yaxın münasibətləri olan Timofey Mixaylovici Borsev avaz etdi. Qeyd olunduğu kimi, 1956-cı ildə onlar eyni taleyi yaşadı.

Həbs haqqında arayışda Azərbaycan SSR NKVD-sinin Dövlət Təhlükəsizlik İdarəsinin 4-cü şöbəsinin rəisi Rəsskazçikov belə nəticə çıxardı ki, B. V. Çobanzadə, H. S. Qubaydullin və Əli Nazim Mahmudzadənin ifadələrində Zifeld-Simulyaqi "kifayət qədər işfə edilirdi". Sonra isə Borsev tərəfindən imzalanmış qəti imkan tədbiri barədə qərar çıxarıldı, həbs orferi də onun adı ilə imzalandı. Aradan qaldırılan əşyalar arasında "parsiqar"ın da olduğu axtarış protokolu və şəxsi axtarış da eyni

gündə baş vermişdi. İstintaq işinin bu hissəsinə daha sonralar 29.03.1939-cu ildə “əlyazmaların, məktublarnın və kitabların yandırılması ilə məhv etmək” fərmanı tikilmişdir. Beləliklə də, alimin çap olunmamış işləri haqqında biz heç zaman heç nə bilməyəcəyik (30-cu illərdə o az çap olunmuşdu).

Həbsdən sonra 1938-ci ilin 20 fevralında Zifeld-Simumyaqi biza tanış olan müstəntiq Mustafəyev tərəfindən dindirilir. Növbəti 1 il ərzində isə işdə heç bir sənəd qeyd olunmayıb. Yalnız 1939-cu ilin martın axırında dindirmə protokolları yenidən ortaya çıxır, aydın görünür ki, hər hansısa səbəbdən uzun sürən işi bağlamaq istəyirlər. 1939-cu ilin martın 26-dan 27-nə keçən gecədə müstəntiq Dranişkov tərəfindən 3 protokol tərtib edilir. Qeyd edilir ki, dindirmə 26 martda 17 saat gedib, 23 saata qədər fasilə verilib, sonra isə bütün gecə davam edilir və növbəti günün səhər saat 10.30-da bitib.

Bu iki gündə Zifeld-Simumyaqi özünün müxtəlif hadisələrlə zəngin keçmiş haqqında ətraflı danışmış, “pantürkizm”ə uyduğunu etiraf etmiş, Tanış olduğu “düşmənləri” sadalamışdır. O etiraf etdi ki, 1937-ci ildə “pantürkist” Çobanzadənin qovulması məsələsi qaldırılarda partiya iclasında onu öz himayəsinə almış və işində qalmasına köməklik göstərmişdir. Digər peşmançılıq isə Mahmud Kaşğarının lüğəti ilə bağlı idi. “Mən etiraf edirəm ki, bu kitabı kifayət qədər öyrənməmişəm və sıradan çıxmış digər dillərə nisbətəndə ona dilçiliyin nadir nüsxəsi kimi baxmışam”. Lakin fiziki təzyiqlərə məruz qalsa da (ona olandı münasibət haqqında istintaq işində heç bir məlumat yoxdur, lakin onunla eyni vaxtda dindirilən Q.Bağirov buna şahidlik etmişdi) əsas məsələni – “təşkilatın üzvü olma” məsələsinə heç də etiraf etmədi. Əvvəl dindirilənlərin ifadəsinə cavab olaraq Zifeld-Simumyaqi öz ifadəsində bildirdi ki, hər kəs ona böhtan atır, çünki o, onların iç üzünü açmışdı. Həmçinin o başa düşürdü ki, yaxşı münasibətli olduğu halda Qubaydullın nə üçün onun əleyhinə ifadə verib. O, sübut etməyə çalışırdı ki, onun “Ural-Altay” ideyası pantürkizmə və panislamizmə qarşı hazırlanıb, çünki bir türk xalqını digəri ilə, müsəlmanı qeyri-müsəlmanla birləşdirməyə xidmət edir.

İstintaq professorun nə eston əslinə, nə də eser-mənşevik keçmişinə maraq göstərmirdi. Zifeld-Simumyaqi özü gənclik fəaliyyəti haqqında açıq-aydın danışdı. İstintaq “əksinqilabi pantürkist təşkilat” üzvü proqramlaşdırılmışdı, qalan hər şey onlara maraqsız idi. İşin sonrakı səhifələrinə Zifeld-Simumyaqinə qarşı ifadələr də əlavə edilmişdi. 1937-ci ildəki ifadələrə Q.Bağirovun (digər iki nəfər lazımı heç bir məlumat vermədi) və 1938-1939-cu illərdə SSRİ EA-nın Azərbaycan filialında rəhbər vəzifələrdə olan Y.D.Kozininin, S.P.Tevosova və A.A.Klimovanın ifadəsi də əlavə olundu. Son üç nəfər həbs olunan Zifeldin əksinqilabi fəaliyyəti haqqında heç nə deməmişdi, yalnız idarədəki təşkilati qüsurları və B.V.Çobanzadə, Q.S.Qubaydullın və H.Zeynallı ilə yaxın münasibətlərini təsdiqləmişdilər.

1939-cu ilin 27 martında dindirmədən sonra onun başa çatması haqqında protokol hazırlanmışdı. Orada qeyd olunmuşdu ki, təqsirləndirilən şəxs deyilənləri qəbul etmir və yalnız “Dil və Ədəbiyyat İnstitutundakı maddi-təsərrüfat işini elmi katib H.Zeynallıya etibar etdiyini” etiraf edir, buna görə də məsuliyyət daşımağa hazırdır. 1 apreldə Dranişnikov və Mustafəyev narkomun yeni müavini Kərimov tərəfindən təsdiq olunmuş iddianamə hazırladılar. A.R.Zifeld-Simumyaqi “təşkilata” üzv olmaqda, “M.Kaşğarının pantürkist kitabının” tərcüməsində iştirak etməkdə və “SSRİ EA-nın Azərbaycan filialında ziyanlı elmi tədqiqat planlaşdırmaqda” günahlandırılırdı. Maraqlıdır ki, onun özünü günahkar bilməyinə dair qeydlər də var. Qərara gəldi ki, bu dörd iş edam hökmünü nəzərdə tutmayan işlərə baxan idarəyə təqdim edilməsi üçün Moskvağa xüsusi müzakirəyə göndərilin. 1939-cu ildə N.İ.Yejoy vəzifəsindən azad edildikdən sonra repressiya dalğası zəiflədiyi üçün bu prosedur adıləşməyə başlamışdı.

Məhkəmə iclasından əvvəl Moskva prokuroru Kuzmin 03.05.1939 tarixli çıxarış hazırladı. Orada yazılırdı: “Zifeld pantürkistlərlə yalnız 1924-cü ilə qədər əlaqədə olub, sonra isə onlardan ayrıldığını göstərərək özünü günahkar hesab etmir. Yalnız sonralar SSRİ EA-nın Azərbaycan filialında pantürkist təşkilatın mövcudluğundan şübhələnib. Bununla yanaşı, Zifeld 1931-ci ildə pantürkist Çobanzadəni himayəsinə aldığıni inkar etmir. Hesab edilir ki, bu sözdən sonra prokuror həbs oluna-

nın həqiqətən günahkar olub-olmaması haqqında düşüncəli idi. Lakin o belə qərara gəlir ki, Zifeld-Simumyaqi səkkiz illik sürgün olunsun. 21.06.1939 tarixli iclasdan belə qərar çıxdı.

Artur Rudolfoviciyin yoldaşı Sara Yakovlenna Xovanskaya sonralar yazırdı ki, 1939-cu il 16 iyunda, daha doğrusu, iş kəsilənə qədər artıq o Bakıda çıxarılmışdı, sonra isə noyabrın axırında Vladivostokdan yazırdı ki, bütün bakılılar (Q.Bağirov, İ.Həsənovu, D.A.R.Kazımovu) Kolma, onun kimi “qocaları” isə daha mülayim iqlimli bir əraziyə aparırlar. Məktub digərləri ilə tutuşdurduqda aydın görünür ki, məktub daha əvvəl yazılmış, noyabrın axırında isə Bakıya çatmışdı. Lakin alimi aldatmışdılar: onu məhz Kolma, səhəhtinin sətir iqliminə dözməyəcəyi bir yera göndərmişdilər.

İstintaq materiallarının içində Bakıda 1939-cu il 19 martda tərtib edilmiş onun tamamilə sağlam və şimal iqliminə dözə biləcəyi haqqında həkim arayışı var. Daha sonra-ölüm aktında A.R.Zifeld-Simumyaqinin 1939-cu il 6 dekabrında adı anlaşılmaz şəkildə yazılmış düşüncədə (yalnız aydın olan odur ki, X hərfi ilə başlayır) vəfat etdiyi bildirilir. O sənəddə qeyd edilir ki, Nijni Debindən (Kolımda yerləşir) mərkəzə (yəqin ki, xəstəxana bu mərkəzdəymiş) 29 noyabrda gətirilmişdir. “Yaşla əlaqədar zəiflik, yorğunluq” diaqnozu qoyulmuş, ölüm səbəbi kimi “ürək çatışmazlığı” yazılmışdır. Heç bir xəstəliyi olmayan, enerjili 50 yaşındakı insan 16 aylıq həbsxana həyatı və 6 aylıq sürgündən sonra bitkin yaşlıya çevrilmiş və ölmüşdü.

İşin bəraət hissəsi Bakıda olan S.Xovanskayanın 7 dekabr 1955-ci il tarixli ərizəsi ilə başlayır. Professora böhtan atmaq məcburiyyətində qalan bütün şəxslərə, o zamana qədər ya bəraət verilmişdi, ya da bəraət verməyə hazırlıq işləri aparılırdı. Əvvəlki şahidlərdən A.Klimovu və S.Tavesovu təkrarən dindirmiş, hər iki şəxs mərhum haqqında müsbət fikir bildirmişdilər. Prokurorun yekun sənədində 22.06.1956-cı il, Ali Məhkəməyə etiraz ərizəsində 27.06.1956-cı il və istintaq işinin qüvvədəndən düşməsinə dair məhkəmə qərarında 03.07.1956-cı il tarixləri var.